Ewa BITTNEROWA

# UWARUNKOWANIA ROZWOJU DROBNEJ WYTWÓRCZOŚCI NA PRZYKŁADZIE WOJ. POZNAŃSKIEGO

## 1. METODA BADAŃ

Brak szczegółowego, opartego na badaniach empirycznych, rozpoznania uwarunkowań rozwoju branż przemysłu drobnego utrudnia konstrukcję właściwych programów jego rozwoju, a dotychczasowe dość ogólne postulaty i wytyczne pozbawia szans realizacji. Badania empiryczne i ich wyniki są ponadto niezbędne jako narzędzie budowy koncepcji rozwoju branż predysponowanych do wzrostu w ramach małej skali produkcji. W stosunku do przemysłu drobnego nie może być bowiem zastosowana procedura programowania odnosząca się do całych gałęzi i branż przemysłowych, a oparta na wskaźnikach branżowych czy programowych. Niezbędna do ich użycia baza informacyjna praktycznie nie istnieje w odniesieniu do przemysłu drobnego i jego branż i rodzajów przemysłu. Potrzebne jest zatem wspomniane rozpoznanie również dla celów instrumentalnych. Konkretnie – dla zgromadzenia informacji koniecznych dla konstrukcji różnego rodzaju współczynników techniczno–ekonomicznych i ekonomicznych oraz dla wypracowania swoistych – dla poszczególnych branż przemysłu drobnego – metod programowania rozwoju.

Wstępnie, do rozpoznania przesłanek rozwoju określonej dziedziny gospodarki zmierzamy przez badania potrzeb i możliwości jej rozwoju. Na potrzeby rozwoju poszczególnych branż przemysłu drobnego składają się potrzeby ludności, innych dziedzin wytwórczości ze szczególnym uwzględnieniem kooperacji, potrzeby ze strony eksortu oraz potrzeby aktywizacji (społeczno–zawodowej i terenowej). Możliwości rozwojowe zależą z kolei od czynnika ludzkiego, od środków produkcji (środków pracy i przedmiotów pracy) oraz od postępu technicznego i organizacyjnego.

Według powyższego układu potrzeb i możliwości rozwoju poddano badaniu 26 następujących branż przemysłu drobnego w woj. poznańskim.

| | Symbol branży wg GUS |
|---|---|
| 1 – przemysł narzędziowy | 064 |
| 2 – przemysł wyrobów elektrotechnicznych | 115 |
| 3 – przemysł elektroniczny (bez aparatury elektrycznej do pomiarów wielkości elektrycznych) | 115 |

4 – przemysł tuszczowy, chemii gospodarczej i perfumeryjno–kosmetyczny 132
5 – przemysł farmaceutyczny 134
6 – przemysł wyrobów gumowych 137
7 – przemysł ceramiki budowlanej 144
8 – przemysł szkła technicznego, gospodarczego i pozostały przemysł szklarski 152
9 – przemysł stolarki budowlanej 173
10 – przemysł meblarski i wyrobów stolarskich 174
11 – pozostały przemysł wyrobów z drewna oraz z wikliny 177
12 – przemysł przetwórczo–papierniczy 182
13 – przemysł dziewiarsko–pończoszniczy 201
14 – przemysł odzieżowy i bielizny osobistej z tkanin 211
15 – pozostały przemysł odzieżowy 218
16 – przemysł obuwniczy 222
17 – przemysł futrzarski i skórzano–odzieżowy 223
18 – pozostały przemysł skórzany 227
19 – przemysł mięsny 231
20 – przemysł mleczarski 235
21 – przemysł piekarski 242
22 – przemysł owocowo–warzywny 246
23 – przemysł napojów mineralnych i bezalkoholowych 256
24 – przemysł paszowy 261
25 – przemysł wyrobów poligraficznych 271
26 – przemysł zabawkarski 282

Wyniki badań poszczególnych branż, jakie przeprowadzili w latach 1983–1985 studenci piszący prace magisterskie z zakresu ekonomiki przemysłu, były zbieżne w sprawach zasadniczych. Mianowicie, zapotrzebowanie ze strony różnych grup odbiorców (z wyjątkiem eksortu) znacznie przewyższało zdolności produkcyjne przemysu drobnego i to zarówno od strony ilościowej, jak i jakościowej. Natomiast tym, co ogranicza rozwój przemysłu drobnego jest niedostatek możliwości, a konkretnie – niedobory wszystkich podstawowych czynników produkcji. Do głównych barier zaliczano braki środków produkcji, tak w sensie ilościowym, jak i jakościowym. W większości badanych branż za najważniejszą przeszkodę uznano niedoinwestowanie w środki trwałe i ich zły stan techniczny. W niewiele mniejszym stopniu ograniczają możliwości rozwojowe badanych branż braki zaopatrzeniowe. Na tym tle, deficyt trzeciego podstawowego czynnika produkcji, tj. siły roboczej, okazał się (z wyjątkiem niektórych uciążliwych i bardzo źle opłacanych branż) stosunkowo najmniej odczuwalny.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazywały też na szereg szczegółowych i innych – wykraczających poza przyjęte ramy badawcze – hamulców i uwarunkowań rozwoju. Wymagały one jednak lepszej identyfikacji.

Uznano zatem celowość prowadzenia dalszych badań i skoncentrowania się na szczegółowszym rozpoznaniu różnorakich uwarunkowań rozwoju wybranych branż przemysłu drobnego. Uwarunkowania rozwoju podzielono na 3 zasadnicze grupy:

– uwarunkowania wewnętrzne,
– uwarunkowania lokalne,
– uwarunkowania zewnętrzne.

Mianowicie, w ramach uwarunkowań wewnętrznych uwzględniono:

– profil produkcyjny,
– siłę roboczą i jej organizację,
– majątek trwały i poziom techniki.

Spośród uwarunkowań lokalnych wzięto od uwagę:

– zaopatrzenie,
– infrastrukturę ekonomiczną i społeczną,
– środowisko geograficzne,
– warunki instytucjonalne.

W zakresie uwarunkowań zewnętrznych wyodrębniono:

– rozwiązania normatywne i
– możliwości finansowe oraz
– wymianę międzynarodową.

Przyporządkowanie poszczególnych uwarunkowań określonej ich grupie (wewnętrznym, lokalnym, zewnętrznym) dyktowane było przeważającym typem związku. Jest to więc podział względnie prawidłowy i dlatego interpretacji wyników musi towarzyszyć świadomość bardziej uniwersalnego charakteru poszczególnych rodzajów uwarunkowań.

W sposób szczegółowy przedmiot badań każdego z wymienionych rodzajów uwarunkowań formułują pytania ankiety (por. zał. 1).

Do badań wybrano niektóre z branż uznawane za rozwojowe w ramach małych jednostek produkcyjnych, a zarazem dostatecznie reprezentatywne na terenie woj. poznańskiego. Są to przemysły:

1) narzędziowy – badany przez A. Nowaka,
2) elektroniczny – badany przez J. Oźminę,
3) ceramiki budowlanej – badany przez L. Gawrońską,
4) meblarski i wyrobów stolarskich – badany rzez B. Korżel,
5) mięsny – badany przez P. Marka,
6) piekarski – badany przez B. Bielecką,
7) owocowo–warzywny – badany przez D. Buśkiewicz,

8) napojów mineralnych i bezalkoholowych – badanych przez S. Stawniaka,

9) zabawkarski – badany przez J. Przydróżnego.

Badania przeprowadzili studenci w ramach przygotowywania pracy magisterskiej z zakresu ekonomiki przemysłu w latach 1985–1986.

W ramach każdej z wymienionych branż badaniem ankietowym objęto wszystkie[1], bądź większość[2] drobnych uspołecznionych zakładów o pełnej[3] względnie dość dużej samodzielności[4]. Łącznie badaniem ankietowym objęto 66 drobnych jednostek przemysłowych.

Zakłady dobierano w taki sposób, aby przyjęta próba badawcza możliwie najlepiej odzwierciedlała typowość zakładów drobnych danej branży (z punktu widzenia wielkości zakładu, jego poziomu technicznego, profilu produkcji, lokalizacji). Badanie ograniczono do terenu woj. poznańskiego[5], którego przemysł drobny uznaje się za dość typowy dla charakterystyki badanych branż w skali kraju. Jako zakłady drobne kwalifikowano te, które odpowiadały zespołowi cech charakterystycznych dla jednostek małej skali produkcji. Mianowicie, brano pod uwagę granicę zatrudnienia, wielkości majątku i produkcji oraz związek danego zakładu z lokalnym rynkiem zaopatrzenia i zbytu.

Wyniki badania ankietowego dostarczyły bogaty materiał empiryczny, który posłużył jako podstawa oceny uwarunkowań rozwoju 66 uspołecznionych jednostek drobnych należących do 9 wybranych branż przemysłu drobnego woj. poznańskiego. Syntezę tej oceny przedstawia druga część niniejszego artykułu.

## 2. WYNIKI BADAŃ

Uwarunkowania rozwoju – jak już wspomniano – podzielono na wewnętrzne, lokalne i zewnętrzne. W takim też zasadniczym układzie – uwzględniającym dodatkowo rozbicie każdej grupy uwarunkowań na jej podstawowe elementy składowe – przeprowadzamy ich ocenę.

---

[1] Jak w przemyśle narzędziowym, elektronicznym i zabawkarskim oraz owocowo-warzywnym.

[2] Z wyjątkiem branż przemysłu: mięsnego, piekarskiego i napojów mineralnych i bezalkoholowych, w których odsetek zakładów objętych badaniem jest niższy, lecz dostatecznie reprezentatywny.

[3] W przypadku przedsiębiorstw jednozakładowych.

[4] W odniesieniu do zagadnień, które wykraczały poza gestię badanych zakładów – zasięgnięto opinii jednostki zwierzchniej (przedsiębiorstwa).

[5] Jedynie przemysł drobny branży napojów mineralnych i bezalkoholowych badano na przykładzie woj. konińskiego.

## 2.1. Wewnętrzne warunki rozwoju

W ramach wewnętrznych warunków rozwoju ocena obejmuje
profil produkcji,
siłę roboczą,
majątek trwały i poziom techniki.

### Profil produkcji

Profil produkcji jest tym elementem, który najbardziej różnicuje badane jednostki również wewnątrz poszczególnych branż. Poza oczywistym zróżnicowaniem produkowanych wyrobów dotyczy ono także ogólniejszych cech produkcji. Mianowicie: przeznaczenia wyrobu, typu produkcji, stosunku zakładów do zmiany profilu produkcji.

Jeśli chodzi o przeznaczenie produkowanych wyrobów (na zaopatrzenie ludności i innych dziedzin gospodarki, na cele kooperacyjne, na eksport), to jedynie branże spożywcze produkują wyłącznie na zaspokojenie potrzb ludności. Pozostałe branże przeznaczają swą produkcję ponadto na rzecz innych działów gospodarki oraz na eksport. Tylko jedna branża nowoczesna, a mianowicie przemysł elektroniczny przeznacza całość swej produkcji na cele kooperacyjne.

Z kolei, dzieląc całą produkcję na dwa podstawowe typy produkcji, mianowicie na asortymenty powtarzalne (tj. wytwarzane przez więcej niż jeden zakład danej branży) i indywidualne (czyli wytwarzane tylko w 1 zakładzie spośród wszystkich badanych w tej branży), dostrzegamy, że najwięcej badanych branż wytwarza tylko powtarzalny asortyment wyrobów. Jedna tylko branża wytwarza wyłącznie asortyment indywidualny (przemysł narzędziowy), a w zakładach pozostałych branż występują obydwa typy asortymentów (powtarzalny i indywidualny). Powyższe dane świadczą o stosunkowo niskim poziomie specjalizacji badanych zakładów. Charakterystyczny jest większy stopień zróżnicowania produkcji w zakładach zaliczanych do tzw. branż nowoczesnych (narzędziowej, elektronicznej).

Na pytanie o stosunek zakładów do zmian profilu produkcji zakłady ponad połowy ankietowanych branż postulowały zmiany profilu produkcji, widząc celowość tego w interesie lepszego zaspokojenia rynku.

Wszystkie ankietowane branże – zarówno te, które postulowane nowe asortymenty produkcji przewidują do wprowadzenia poprzez budowę nowych obiektów, jak i te które postulaty odnoszą do posiadanych zakładów – są zgodne co do braku realnych możliwości wprowadzenia do produkcji nowych postulowanych asortymentów wyrobów. Stoi temu na przeszkodzie przestarzały, nieprzystosowany park maszynowy, braki zaopatrzeniowe, kadrowe i związanie odgórnymi zarządzeniami lub umowami kooperacyjnymi. Pozostałe branże przyjmują postawę zachowawczą.

Reasumując, niezależnie od znacznego – acz właściwego przemysłowi drobnemu – zróżnicowania dot. przeznaczenia jego wyrobów i typów produkcji, zarysowały się pewne prawidłowości. Mianowicie – stosunkowo niski stopień specjalizacji produkcji zakadów drobnych różnych branż choć właśnie wyspecjalizowany profil produkcji jest podstawą opłacalnego rozwoju zakładów branż nowoczesnych (np. przemysłu narzędziowego, elektronicznego). Powszechnym objawem jest też brak koncepcji korzystnych zmian profilu produkcji, co częściowo wytłumaczyć można świadomością braku szans ich realizacji. Brak szans wynika z kolei z ograniczeń występujących w ramach dalszych wewnętrznych a także – lokalnych i zewnętrznych uwarunkowań rozwoju.

## Siła robocza

Ten podstawowy czynnik rozwoju poddano ocenie od strony ilościowej i jakościowej, której odzwierciedleniem jest struktura zatrudnionych wg wykształcenia i zawodów. Ponadto, wzięto pod uwagę sprawy zorganizowania oraz zaangażowania załogi.

Analiza wyników ankiet prowadzi do wniosku, że znacznie gorzej wypada ocena zatrudnienia od strony ilościowej, aniżeli jakości załóg; ilustrujące ją struktury zatrudnionych wg wykształcenia i zawodów są bowiem zadowalające.

Jeśli chodzi o ocenę stanu ilościowego, to zaledwie w 2 branżach zakady mają wystarczającą ilość zatrudnionych. Są dwie zasadnicze powtarzające się przyczyny niedoboru pracowników: złe warunki pracy i płacy, wskutek czego inne zakłady (polonijne spółdzielcze, kluczowe) bardziej atrakcyjne pod względem warunków pracy i płacy odciągają bardzo łatwo – zwłaszcza ludzi młodych – od tak potrzebnych a niewdzięcznych dziedzin wytwórczości, jak np. piekarstwo i przemysł ceramiki budowlanej. W tych zwłaszcza przemysłach niskie płace nie rekompensują ciężkiego wysiłku i prymitywnych, uciążliwych warunków pracy. Stosownie do powyższych przyczyn formułowano środki zaradcze, postulując poprawę warunków pracy (wzrost mechanizacji prac ciężkich, modernizację zakładów) i płacy.

Jednoznacznie pozytywnie oceniono natomiast zorganizowanie załóg do efektywnej działalności. Zważywszy jednak, że opinię tę wydawali kierownicy ankietowanych jednostek, można – częściowo – uznać te opinie za niecałkiem miarodajne.

Jako bardziej obiektywne i miarodajne uznać można przeważające, dobre opinie na temat inicjatywy i aktywności załóg w trosce o sprawy zakładu. Na pozytywne oceny zasłużyły przede wszystkim „stare" załogi, inwalidzi, chałupnicy.

Zauważono też, że w małych zakładach, a zwłaszcza w spółdzielniach, pracownicy czują się bardziej współgospodarzami i współodowiedzialnymi niż w zakładach dużych.

Generalnie, przeprowadzona z różnorakich punktów widzenia ocena siły roboczej w przemyśle drobnym wypada pozytywnie – z wyjątkiem niedostatecznego stanu

ilościowego w części badanych branż i zakładów. Bariera naboru pracowników powinna być jak najszybciej zlikwidowana, zwłaszcza w przemysłach wytwarzających produkcję niezbędną i eksortową.

### Majątek trwały i poziom techniki

Spośród wewnętrznych uwarunkowań rozwoju najgorzej przedstawia się stan wyposażenia majątkowego oraz ściśle z nim związany poziom techniczny badanych jednostek. Wszystkie bowiem branże zgodnie oceniają swój majątek trwały jako nie odpowiadający ich potrzebom. Jest on niewystarczający w sensie ilościowym; brakuje przede wszystkim maszyn i urządzeń, wielu zakładom ponadto – wystarczającej powierzchni. Podkreśla się też złą strukturę rodzajową środków trwałych, czego wyrazem jest 3–4 razy mniejszy udział wartości maszyn i urządzeń aniżeli obiektów handlowych. Jeszcze bardziej krytycznie oceniono przestarzałość posiadanych środków trwałych, czego wyrazem jest ich zaawansowany wiek, wysoki stopień zużycia i dochodząca do 100% amortyzacja. Na drodze do poprawy tego stanu stoi zarówno brak środków finansowych jak i rzeczowych, a konkretnie – niemożność nabycia nowych maszym i urządzeń.

Bardzo skromny zakres inwestycji nie rokuje ani wyraźniejszej poprawy stanu wyposażenia majątkowego ani podniesienia poziomu technicznego drobnych zakładów przemysowych. Zamierzenia badanych jednostek – w ramach postępu technicznego – ograniczają się w zasadzie do mechanizacji, przy czym planują ją tylko nieliczne zakłady spośród badanych i to na bardzo małą skalę.

Jeśli spojrzeć na planowane zamierzenia z funkcjonalnego punktu widzenia, to ich zakres jest jeszcze skromniejszy. W pojedynczych przypadkach uwzględnia się postęp nowości, a inne rodzaje (postęp jakości, oszczędności) prawie że nie występuje. Żaden z badanych zakładów nie poruszył też problematyki postępu organizacyjnego.

Można przyjąć, że jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest niedostateczne wsparcie postępu ze strony zaplecza technicznego. Zaplecze to jest w małym stopniu wykorzystywane i – niedoceniane.

Należy tu podkreślić zachowawczą postawę badanych zakładów i brak zainteresowania i otwartości dla nowych rozwiązań.

Reasumując, profil produkcyjny, jaki teoretycznie biorąc jest głównym elementem – w ramach wewnętrznych uwarunkowań rozwoju – w praktyce nie stanowi atutu w małych jednostkach badanych branż. Co gorsze, brak im koncepcji określania go na przyszłość, co wynika z braku wiary w możliwości realizacyjne. Przyczyną tego są różnorakie ograniczenia pozostałych czynników produkcji. Dotyczy to przede wszystkim posiadanego majątku trwałego, jego stanu ilościowego i jakościowego, przy jednoczesnym braku możliwości inwestycyjnych na skalę potrzeb odtworzeniowo–modernizacyjnych i rozwojowych.

## 2.2. Lokalne warunki rozwoju

W ramach lokalnych warunków rozwoju ocena uwzględnia:
zaopatrzenie,
infrastrukturę ekonomiczną i społeczną,
środowisko geograficzne,
warunki instytucjonalne.

### Zaopatrzenie

Postulat uelastycznienia systemu zaopatrzenia drobnej wytwórczości, stosownego do jej funkcji sprawnego reagowania na zmiany popytu odbiorców daleki jest od zadowalających rozwiązań. W ramach jednolitych rozwiązań ogólnych, jednostki drobne przegrywają z dużymi w walce o zaopatrzenie. Dotychczas wprowadzone rozwiązania systemowe nie są równoznaczne z zagwarantowaniem odpowiedniego zaopatrzenia jednostkom drobnej wytwórczości.

Spośród 9 badanych branż, tylko jedna, a mianowicie przemysł owocowo–warzywny ocenił zaopatrzenie (w surowce podstawowe, przyprawy i opakowania szklane) jako zadowalające dzięki dobremu powiązaniu zakładów z miejscowym zapleczem surowcowym. Dostatek miejscowego surowca jest też podstawą pozytywnej opinii odnoszącej się do zaopatrzenia w określone surowce podstawowe niektórych innych branż. W pozostałych badanych branżach, a więc w przeważającej ich ilości uznano zaopatrzenie we wszystkie podstawowe surowce i materiały za niedostateczne. Wyrażono też opinię, że braki zaopatrzeniowe są główną przyczyną niepełnego wykorzystania zdolności produkcyjnych i najsilniejszą barierą wzrostu ilości i asortymentu produkcji. Z kolei jako główną przyczynę niedostatecznego zaopatrzenia podaje się reglamentację i zbyt małe przydziały, niepełną realizację zamówień, nierytmiczność dostaw i złą jakość surowców i materiałów oraz spadek dostaw surowców bilansowanych centralnie na cele produkcji rynkowej, co szczególnie dotyka pionu drobnej wytwórczości. Wśród stosowanych środków zaradczych wymieniono też równouprawnienie drobnych jednostek przemysłowych z kluczowymi w sferze zaopatrzenia w deficytowe surowce i materiały. Postulat ten świadczy, że małe jednostki nie tylko że nie korzystają z preferencji, ale są też gorzej traktowane aniżeli kluczowe. Od rozwiązania problemu zaopatrzenia zależy wykorzystanie walorów i możliwości produkcyjnych, jakie dają pozostałe czynniki produkcji.

### Infrastruktura ekonomiczna i społeczna

Uzależnienie poszczególnych dziedzin gospodarki od infrastruktury jest różne. Jego stopień – jeśli chodzi o infrastrukturę ekonomiczną – zależy od wielkości produkcji i stosowanej techniki i technologii produkcji. Wykładnikiem tego zapotrzebowania jest głównie energochłonność, wodochłonność i transportochłonność danego przemysłu. Z kolei zapotrzebowanie na infrastrukturę społeczną wynika z rozmiarów i struktur zatrudnienia oraz warunków pracy.

Przystępując do charakterystyki zapotrzebowania na usługi i urządzenia infrastruktury ekonomicznej, należy na wstępie zauważyć, że wszystkie badane branże są względnie nisko infrastrukturochłonne na tle swych gałęzi, czy przemysłu ogółem. Z kolei na tle przeciętnych dla branży wskaźników energochłonności, wodochłonności i transportochłonności, ankietowane zakłady drobne cechują się względnie niższym zapotrzebowaniem na ww. usługi i urządzenia infrastruktury ekonomicznej.

Jeśli chodzi o zapotrzebowanie na energię elektryczną, to stosunkowo niskie umaszynowienie zakładów drobnych – wyjaśnia relatywnie niższą ich energochłonność na tle zakładów większych w ramach tej samej branży.

Podobnie – korzystnie dla zakładów drobnych – przedstawia się opinia o ich względnie niskiej wodochłonności. Prawie we wszystkich badanych branżach woda używana jest tylko do celów socjalno–bytowych. W związku z tym, mało jest też ścieków i są one w zasadzie nietoksyczne.

Bardziej zróżnicowaną jest ocena transportochłonności. Mianowicie, spotykamy się z opinią, nie udokumentowaną – co prawda – liczbowo, o względnie niskiej transportochłonności szeregu badanych branż. Dotyczy to zwłaszcza zakładów drobnych leżących w pobliżu rynków zaopatrzenia bądź zbytu. Gorzej wypadła natomiast ocena transportu własnego i obcego z powodu braków taboru, części zamiennych i benzyny.

Na tle relatywnie niskiego zapotrzebowania małych zakładów na infrastrukturę ekonomiczną, zapotrzebowanie ankietowanych jednostek na infrastrukturę społeczną jest względnie duże, z uwagi na pracochłonny charakter produkcji badanych zakładów małej skali. Jednakże, ze względu na małą ilość tych jednostek oraz niewielkie ich załogi i z uwagi na przestrzenne rozproszenie zakładów – zapotrzebowanie na urządzenia infrastrutury społecznej i dokuczliwość ich braków nie występuje tak drastycznie, jak ze strony zakładów dużych. Niemniej jednak, wszystkie ankietowane branże najsilniej podkreślały brak mieszkań. Równocześnie jednak nie widzą one możliwości rozwiązania sprawy mieszkaniowej we własnym zakresie – są na to za słabe. W tej sytuacji władze lokalne winny popierać rozbudowę infrastruktury na rzecz zakładów drobnych, bowiem wymagany przez nie zakres tej rozbudowy jest stosunkowo niski.

Charakteryzująca małe zakłady niższa infrastrukturochłonność globalna[6], a tym samym wyższa efektywność inwestycji w sensie kompleksowym, stanowi ważki argument na rzecz ich rozwoju.

[6] Tj. odnosząca się zarówno do infrastruktury ekonomicznej jak i społecznej.

## Środowisko geograficzne

Środowisko geograficzne, jako szczególny element uwarunkowań lokalnych, rozpatrujemy nie tylko od strony jego oddziaływania na rozwój zakładów drobnych badanych branż, ale i od strony wpływu tych zakładów na środowisko geograficzne.

Charakterystyczne jest, że większość ankietowanych jednostek nie wypowiadała się i jakby nie dostrzegała wpływu środowiska, zwłaszcza kiedy ma on charakter pośredni. Pominięcie w odpowiedziach ankietowych, bądź szczupły zakres wypowiedzi na temat wpływu środowiska geograficznego świadcza w jakiejś mierze o niedocenianiu tego istotnego lokalnego czynnika rozwoju przez jednostki przemysłowe.

Pozytywnym z kolei przejawem jest wyrobiona już w zakładach przemysłowych świadomość o ich negatywnym wpływie na środowisko geograficzne. Ankietowane zakłady dostrzegają swe negatywne oddziaływanie na środowisko geograficzne głównie poprzez emisję dymów i pyłów oraz poprzez odprowadzanie zanieczyszczonych ścieków.

Reasumując, warto też podkreślić, że zakłady małej skali występują głównie w przemysłach zaliczanych do nieszkodliwych lub mało szkodliwych i choć zakres i skala negatywnego oddziaływania badanych branż na środowisko geograficzne są niewielkie, to badane jednostki skutecznie temu zapobiegają przez posiadane instalacje (w zakresie ochrony powietrza) bądź zmierzają do zapobieżenia przez odpowiednie inwestycje (w zakresie ochrony wód). Dodać do tego należy, że mniejsza skala wytwarzania łączy się nie tylko z mniejszą skalą szkodliwości działania pojedynczych zakładów ale i z prostszymi a zarazem tańszymi inwestycjami zabezpieczającymi.

Opinie badanych zakładów skłaniają do sformułowania wniosku, iż zakłady małej skali produkcji funkcjonują w większej zgodzie ze środowiskiem geograficznym. Wpływa na to niewątpliwie silniejsze ich powiązanie i uzależnienie od warunków lokalnych i większa presja środowiska na ich funkcjonowanie. Wiąże się to z lokalizacją znacznej części drobnych zakładów w mniejszych ośrodkach, dzięki czemu ewentualne szkodliwe ich działanie nie ma charakteru „anonimowego".

## Warunki instytucjonalne

W ramach badań warunków instytucjonalnych uwzględniono:

– powiązania z radami narodowymi;

– współpracę z organizacjami zawodowymi i społecznymi;

– współdziałanie z innymi przedsiębiorstwami, zlokalizowanymi na danym terenie;

– klimat lokalny.

Wbrew szerokiemu zakresowi kompetencji i obowiązkowych działań rad narodowych na rzecz rozwoju drobnej wytwórczości z wypowiedzi ankietowanych wynika, że rady narodowe nie wykazują zainteresowania działalnością drobnych zakładów

na swoim terenie. Formalnie rzecz biorąc, 2/3 ankietowanych branż negatywnie ocenia rady narodowe ze względu na brak zainteresowania z ich strony. Mniej liczne opinie pozytywne są raczej zdawkowe i zbywające, bo nie poparte żadnym konkretnym uzasadnieniem. Sporadyczne działania rad narodowych ograniczają się do działań interwencyjnych.

Niewiele lepiej przedstawia się ocena współdziałania z organizacjami zawodowymi i społecznymi. Większość ankietowanych branż wykazuje co prawda związek z organizacjami zawodowymi, a praktycznie tylko z jedną z nich, tj. z NOT–em. Wyraża się on w korzystaniu z zaplecza naukowego NOT–u na rzecz postępu technicznego, a częściej ogranicza się do członkostwa. Poza tym, pojedyncze zakłady niektórych branż korzystają z pomocy natury technicznej innych jeszcze organizacji (SIMP, SITMB, PTE).

Jak z powyższego wynika, drobne jednostki produkcyjne są osamotnione. Z jednej strony, pozbawione są wsparcia ze strony rad narodowych, które mimo podstaw prawnych nie wykazują zainteresowania działalnością gospodarczą przemysłu drobnego. Z drugiej strony, małe zakłady nie są zainteresowane wsparciem jakiego mogłyby udzielić im organizacje zawodowe. Wspomniane osamotnienie małych jednostek wynika zatem z winy obu stron.

Lepiej rozwija się współpraca badanych jednostek z innymi przedsiębiorstwami. Zdecydowana większość zakładów wszystkich badanych branż legitymuje się współpracą z innymi jednostkami produkcyjnymi i ocenia ją pozytywnie. W większości przypadków ma ona charakter produkcyjny i polega na wzajemnej pomocy w zakresie zaopatrzenia oraz usług transportowych i remontowych. Ponadto, współpraca między przedsiębiorstwami realizuje się w sferze pozaprodukcyjnej.

W ramach pytań ankietowych dotyczących warunków instytucjonalnych ostatnie dotyczyło „klimatu lokalnego". Zdecydowana większość ankietowanych zakładów nie odpowiedziała na to pytanie, co może świadczyć o jego niezrozumieniu, przy jednoczesnym braku tego klimatu. Tylko 3 branże zaopiniowały pozytywnie klimat lokalny jaki otacza ich drobne zakłady. Zarazem uzasadniły tę opinię działaniami zakładów na rzecz środowiska (np. pomoc szkołom) czy pomocą miejscowej ludności na rzecz zakładów (w szczytach sezonowych), a najczęściej – współdziałaniem typu czyny społeczne czy imprezy sportowe, rekreacyjne, regionalne. Odnosi się jednak wrażenie, że są to działania sporadyczne i wycinkowe.

Generalnie, tak istotny element uwarunkowań lokalnych, jakim są warunki instytucjonalne – przedstawia się krytycznie. Dotyczy to głównie stosunku rad narodowych do działających na ich terenie jednostek drobnej wytwórczości oraz biernego stosunku badanych jednostek do rad narodowych oraz organizacji zawodowych i społecznych. Na skutek tego, nie wykorzystuje się korzyści jakie mogłaby dać ścisła i stała współpraca z wymienionymi organizacjami.

Uogólniając, przemysł drobny znajduje sprzyjające podstawy rozwoju w niektórych warunkach lokalnych. Dotyczy to środowiska geograficznego oraz infrastruktury ekonomicznej i społecznej – co jest argumentem na rzecz wyższej globalnej efektywności inwestycji – w porównaniu z przemysłem dużej skali produkcji. Na podkreślenie zasługuje też lepsze wzajemne dostosowanie przemysłu drobnego i środowiska geograficznego, aniżeli przemysłu dużej skali. Z drugiej strony, rozwój przemysłu drobnego jest ograniczony przez braki zaopatrzeniowe. Dodać do tego należy niesprzyjające warunki instytucjonalne, a konkretnie brak zainteresowania rad narodowych oraz organizacji zawodowych i społecznych sprawami rozwoju przemysłu drobnego. Bierność w tym zakresie cechująca także drugą stronę, tj. drobne jednostki produkcyjne, równa jest zaprzepaszczeniu potencjalnych efektów współdziałania przemysłu drobnego oraz instytucji lokalnych.

### 2.3. Zewnętrzne warunki rozwoju

Pod pojęciem zewnętrznych warunków rozwoju rozumiemy trzy grupy czynników, a mianowicie: rozwiązania normatywne, możliwości finansowe oraz warunki wymiany międzynarodowej. Podjęte w tych dziedzinach decyzje, nie tylko że stwarzają ogólne ramy działalności małych przedsiębiorstw, ale także wywierają znaczący wpływ na charakter lokalnych i wewnętrznych uwarunkowań rozwoju przemysłu drobnego.

#### Rozwiązania normatywne

Rozwiązania normatywne stanowią najważniejszy element zewnętrznych uwarunkowań rozwoju. Stwarzają one bowiem prawno–organizacyjne podstawy działalności społeczno–gospodarczej przedsiębiorstw, a jednocześnie decydują w poważnym stopniu o roli i znaczeniu dwóch pozostałych grup uwarunkowań zewnętrznych.

Ankietowane jednostki bardzo niechętnie wypowiadały się na temat oceny systemu normatywnego. Ponadto, w niektórych branżach odpowiedzi udzialały tylko pojedyncze zakłady i bardzo często były to stwierdzenia ogólnikowe. Na podstawie tych skromnych materiałów można wyprowadzić kilka ogólniejszych wniosków.

W zasadzie wszystkie badane jednostki oceniły pozytywnie obowiązujący obecnie system prawny w jego ogólnych zarysach i stwierdziły, iż podstawowym hamulcem prawidłowego funkcjonowania przepisów normatywnych, jest ich duża zmienność. Istotnym czynnikiem obniżającym ocenę istniejących rozwiązań jest też deklaratywny charakter wielu z nich. Poszczególne jednostki odnosiły to prawie zawsze do systemu zaopatrzenia. Bardzo niewiele jednostek wskazało na konkretne rozwiązania sprzyjające rozwojowi drobnego przemysłu, choć prawie wszystkie jednostki większości branż pozytywnie oceniły ogólne ramy obecnego systemu prawnego. Życzyłyby sobie jednak większej stabilizacji przpepisów gospodarczych i to takich, któ-

re by miały na względzie specyfikę drobnej wytwórczości, choćby w tym sensie, aby dać jej równą szansę rozwoju z przemysłem kluczowym.

Możliwości finansowe

Kolejnym elementem zewnętrznych uwarunkowań rozwoju przemysłu drobnego są możliwości finansowe, zależne przede wszystkim od systemu podatkowego i kredytowego. Wiele rozwiązań w tym zakresie ma charakter ulg oraz zwolnień. Część z nich dotyczy całej gospodarki, zaś niektóre odnoszą się tylko do przedsiębiorstw drobnej wytwórczości.

Pokaźna liczba ulg i prefereancji, z których korzystać mogą przedsiębiorstwa przemysłu drobnego nie sprawia jednak, iż sytuacja finansowa małych jednostek przemysłowych jest korzystna. Borykają się one bowiem z bardzo wieloma problemami, charakterystycznymi zarówno dla całej gospodarki jak i specyficznymi tylko dla nich.

W odniesieniu do gospodarki funduszami, prawie wszystkie jednostki badanych branż stwierdziły, iż dysponują zbyt małymi – w stosunku do potrzeb – funduszami rozwoju, co poważnie utrudnia, jeżeli nie uniemożliwia, rozwój i unowocześnienie potencjału produkcyjnego. Jako przyczyny tego stanu rzeczy, których wyeliminowanie stanowiło by jednocześnie środek zaradczy, podawano najczęściej relatywnie małe odpisy z tytułu amortyzacji środków trwałych, zbyt duże opodatkowanie zysku oraz centralizację części funduszów na szczeblach związków spółdzielczych.

W zakresie systemu zasilania ocena sytuacji kształtowała się podobnie. Bardzo nieliczne jednostki korzystały z kredytów bankowych, gdyż nie łatwo je uzyskać, a poza tym są one stosunkowo wysoko oprocentowane. Lepiej przedstawia się sytuacja w odniesieniu do kredytów i dotacji z tzw. funduszów scentralizowanych, które są bardzo nisko bądź w ogóle nie są oprocentowane. Nie wszystkie jednostki mogą jednak korzystać z tego źródła zasilania, ograniczona jest także wysokość otrzymywanych kwot. Dla poprawy systemu zasilania, większość badanych jednostek uważa za celowe złagodzenie polityki kredytowej oraz zwiększenie środków na funduszach scentralizowanych.

Stosunkowo najwięcej zastrzeżeń ze strony analizowanych branż dotyczy systemu podatkowego. Jako powód takiej oceny zdecydowana większość jednostek podała wysokość podatków, szczególnie podatku dochodowego. Było też kilka stwierdzień, iż system podatkowy jest zbyt rozbudowany, mało zrozumiały i w dodatku niestabilny. W zasadzie wszystkie badane jednostki uznały, iż „należą" im się ulgi i zwolnienia podatkowe, co pozwoli im zachować taką ilość środków na finansowanie swojej działalności, która bardziej odpowiadałaby ich rzeczywistym potrzebom.

Reasumując można stwierdzić, iż jednostki badanych branż stosunkowo najgorzej oceniły system podatkowy. Nieco lepiej oceniono gospodarkę funduszami. Badane przedsiębiorstwa przemysłu drobnego powszechnie odczuwają braki w zakresie fun-

duszu rehabilitacyjnego. Stosunkowo najlepiej, ale również nie całkowicie pozytywnie, wypadła ocena systemu zasilania. Wiele jednostek ma bowiem bardzo ograniczone możliwości uzyskania kredytu bankowego lub dotacji ze strony jednostki nadrzędnej. Postulowano więc wprowadzenie takich zmian w polityce podatkowej i kredytowej, które umożliwiłyby rzeczywiste samofinansowanie działalności jednostek drobnych.

Wymiana międzynarodowa

W wymianie międzynarodowej, spośród 9 branż objętych badaniem uczestniczą tylko 3, a mianowicie przemysły: narzędziowy, meblarski i zabawkarski. W wymianie, a konkretnie w eksporcie biorą udział tylko nieliczne, pojedyncze zakłady spośród wymienionych branż[7].

Brak zatem podstaw do uogólnień, natomiast interesujące są doświadczenia eksportujących przedsiębiorstw.

Przemysł narzędziowy realizujący eksport na szeroką skalę pozostaje jednak niewykorzystanym eksporterm na skalę ofert kontrahentów zagranicznych i swych potencjalnych możliwości – na skutek braku szeregu czynników produkcji.

Nie rokuje natomiast szans wzrostu eksport badanych spółdzielni przemysłu meblarskiego – głównie ze względów opłacalności.

Podobnie przemysł zabawkarski przestaje być konkurencyjny w eksporcie tym bardziej, że nie ma ku temu dogodnych warunków i niezbędnych bodźców.

Powtarzające się w relacjach eksportujących zakładów przyczyny trudności i niepowodzeń oraz wnioski mają charakter ogólnogospodarczy, a tym samym mogą być rozwiązane poprzez zasadnicze zmiany systemowe. Ze względu jednak na znaczenie eksortu należałoby szybko zmienić te rozwiązania od których zależy aktywność eksportu, a regulacje „cząstkowe" są dopuszczalne i realne. Ponadto, w tej właśnie dziedzinie konieczne są wsparcia selektywne, a więc dziedzin predysponowanych do szybkiego i efektywnego wzrostu eksportu. Należy do nich niewątpliwie przemysł narzędziowy.

*

Reasumując rozważania zawarte w niniejszym rozdziale, dochodzimy do wniosku, iż w ramach uwarunkowań zewnętrznych, a konkretnie – rozwiązań normatywnych i finansowych panuje duża rozbieżność między ogólnymi, intencjonalnie pozytywnymi sformułowaniami i rozstrzygnięciami a możliwościami a raczej brakiem dostatecznych możliwości ich praktycznego zdyskontowania. Wynika to z braku konsekwen-

[7] W przemyśle narzędziowym – 2 na 3 badane, w przemyśle meblarskim 2 na 7, w przemyśle zabawkarskim 1 na 4 badane.

cji przy konkretyzowaniu i respektowaniu w praktyce ogólnych rozwiązań systemowych. Dotyczy to także braku możliwości pełnej realizacji zasady samofinansowania z powodu niewystarczających funduszów jakie pozostawia się przedsiębiorstwu, z nadmiernego opodatkowania i niewystarczającego zasilania.

Niedoskonałość rozwiązań systemowych w sensie kompleksowym i ogólnogospodarcze tego reperkusje wpływają też ograniczająco na udział przemysłu drobnego w wymianie międzynarodowej. Znaczenie eksportu dla gospodarki wymaga doraźnie choćby selektywnego wsparcia tych sfer i form działalności od których zależą szanse efektywnego wzrostu eksportu.

Ankieta

Nazwa przedsiębiorstwa (zakładu) .....
Adres przedsiębiorstwa (zakładu) .....

I–1 – Główne asortymenty produkcji

| Wytwarzane | | Jakie powinny być wytwarzane | | Jakie mogą być wytwarzane | Jeśli asortyment który powinien być wytwarzany, nie może być produkowany – wyjaśnić przyczynę | Określić warunki podjęcia jego produkcji |
|---|---|---|---|---|---|---|
| nazwa | udział % | nazwa | uzasadnienie (przy nowym asortymencie) | nazwa | | |
| | | | | | | |

.....

I–2 – Czy obecny stan zatrudnienia odpowiada aktualnym potrzebom przedsiębiorstwa (zakładu)

| W zakresie | Tak x | Nie x | Przyczyna | Środki poprawy sytuacji |
|---|---|---|---|---|
| Liczba pracowników | | | | |
| Jakość załogi pod względem: – wykształcenia ..... | | | | |
| – zawodów ..... | | | | |
| – wydajności pracy ..... | | | | |

Przy odpowiedzi negatywnej – skonkretyzować w kolumnie 3 na czym polega dany niedostatek (np. ilu pracowników brakuje, z jakim wykształceniem, w jakich zawodach)

I–2–1 – Czy załoga jest odpowiednio zorganizowana do efektywnej działalności

| Tak[x] | Nie[x] | Jeśli nie, to w czym przejawia się niedostatek | Jakie warunki winny być spełnione dla poprawy sytuacji |
|---|---|---|---|
| ..... | ..... | ..... | ..... |

I–2–2 – Czy zespół pracowniczy wykazuje inicjatywę i aktywność w trosce o sprawy przedsiębiorstwa (zakładu)

| Tak[x] | Nie[x] | Jeśli nie, to z jakich powodów | Jakie warunki winny być spełnione dla poprawy sytuacji |
|---|---|---|---|
| ..... | ..... | ..... | ..... |

I–2–3 – Czy potrzebny jest mecenat z zewnątrz (nie typu urzędowego) w interesie wsparcia

| | | | |
|---|---|---|---|
| Postępu techniczno-organizacyjnego | Nie | Tak | Opisać jego pożądaną formę i działanie |
| ..... | ..... | ..... | ..... |
| finansowego | nie | tak | opisać jego pożądaną formę i działanie |
| ..... | ..... | ..... | ..... |
| określenia pożądanego profilu produkcji | nie | tak | opisać jego pożądaną formę i działanie |
| ..... | ..... | ..... | ..... |

I–3 – Wymienić niezbędne zmiany w potencjale majątkowym

| Rodaj inwestycji | Potrzeby inwestycyjne | | | Czy planuje się tę inwestycję | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | jeśli tak, to | | | jeśli nie, to | |
| | przedmiot (na czym ma polegać) | uzasadnienie | koszt orientacyjny | w jakim % w stosunku do potrzeb | źródło finansowania | termin | podać przyczyny | warunki przeprowadzenia |
| | | | | | | | | |

. . . . . .

I–3–1 – Określić niezbędny postęp techniczno–organizacyjny

| Rodzaj postępu | Potrzeby | | | Czy planuje się to zamierzenie | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | | jeśli tak | | | jeśli nie, to | |
| | przedmiot (na czym ma polegać) | uzasadnienie | koszt orientacyjny | to, w jakim % w stosunku do potrzeb | źródło finansowania | termin | podać przyczyny | warunki przeprowadzenia |
| Z punktu widzenia | | | | | | | | |
| – ekonomicznego | | | | | | | | |

. . . . . .

– technicznego

. . . . . .

– funkcjonalnego

. . . . . .

– z jakiego zaplecza badawczego jednostka korzysta (własne, branżowe, resortowe, PAN–u, wyższej uczelni) – właściwe podkreślić i wypisać nazwę

. . . . . .

– w jakim zakresie . . . . . .

– ocena świadczeń zaplecza w stosunku do potrzeb . . . . . .

– w przypadku oceny nagatywnej podać propozycje poprawy współdziałania (dot. podmiotu, przedmiotu i sposobu współdziałania) . . . . . .

II–1 – Czy obecny stan zaopatrzenia i zbytu odpowiada potrzebom przedsiębiorstwa (zakładu)

| Rodzaj zaopatrzenia: surowce rolne (a), kopalniane (b), przemysłowe (c), wtórne (d), odpadowe (e) | Tak x | Nie x | Jeśli nie, to | |
|---|---|---|---|---|
| | | | przyczyna | środki poprawy sytuacji |
| . . . . . | . . . . | . . . . | . . . . . | . . . . . |

Uwaga – wymienić kolejno pod a, b, c, d, e – podstawowe artykuły zaopatrzeniowe

II–1–1 – Czy przeprowadza się analizę rynku
- jeśli tak, wymienić podmiot i opisać krótko przedmiot i metodę analizy
  . . . . . .
- jeśli nie, to wymienić:
  - przyczyny . . . . . .
  - jaka jednostka winna to prowadzić . . . . . .
  - określić przedmiot i metodę analizy . . . . . .

II–2 – Określić:
- wielkość zużycia energii el. w kwh . . . . . .
- wielkość zużycia gazu w $m^3$ . . . . . .
- wielkość zużycia wody w $m^3$ . . . . . .
- czy jednostka odprowadza ścieki wymagające oczyszczenia . . . . . .
- czy posiada odpowiednie do tego urządzenia . . . . . .
- jeśli nie, to jakie inwestycje planuje się i kiedy . . . . . .
- jeśli nie planuje, to co jest warunkiem ich planowej realizacji . . . . . .
- ocenić obsługę transportową (transport własny i obcy) . . . . . .
- wymienić podstawowe trudności . . . . . .
- wymienić środki ich przezwyciężenia . . . . . .
- czy załoga odczuwa brak urządzeń infrastruktury społecznej, takich jak: mieszkania, placówki oświaty i wychowania, nauki, kultury, ochrony zdrowia, sportu i rekreacji, opieki społecznej. Wymienić ich rodzaje . . . . . .
  . . . . . .
- jakie są drogi zaspokojenia tych potrzeb (skonkretyzować je) . . . . . .
  . . . . . .

II–3 – Na czym polega pozytywny wpływ środowiska geograficznego na działalność badanej jednostki

. . . . . .

– na czym polega negatywny wpływ badanej jednostki na środowisko geograficzne . . . . . .

– sprecyzować środki eliminacji szkodliwego wpływu . . . . . .

– określić działanie jednostki na rzecz ochrony przyrody . . . . . .

II–4 – Ocenić wpływ rady narodowej na działalność i jej efekty (od strony zarządzania, planowania, systemu podatkowego i kredytowego) i sprecyzować wnioski w tym zakresie . . . . . .

– jaki jest stan i pożądane zmiany w zakresie współpracy z organizacjami zawodowymi (NOT, SIMP, PTE) . . . . . .

– jak przedstawia się ocena i wnioski w odniesieniu do kontaktów i współdziałania z innymi przedsiębiorstwami, zwłaszcza na tym samym terenie . . . .

. . . . . .

– czy występuje sprzyjający „klimat lokalny" i na czym polega . . . . . .

. . . . . .

III–1 – Jakie rozwiązania normatywne sprzyjają racjonalnemu działaniu (określić je)

. . . . . .

– jakie rozwiązania normatywne hamują efektywne działanie . . . . . .

. . . . . .

– jakie rozwiązania normatywne należałoby wprowadzić (sprecyzować ich przedmiot i sposób) . . . . . .

III–2 – Możliwości finansowe – ich stan i potrzeby zmian

– w zakresie funduszy . . . . . .

– w zakresie zasilania . . . . . .

– od strony podatkowego systemu . . . . . .

– od strony dewizowej . . . . . .

III–3 – Określić eksport

– jego stan – z uwzględnieniem opłacalności . . . . . .

. . . . . .

– uwarunkowania wzrostu (od strony podaży i popytu) . . . . . .

. . . . . .

określić import
– jego stan (przedmiot, wielkość, skąd pochodzi) . . . . . .
. . . . . .
– możliwści eliminowania lub ograniczenia . . . . . .
– określić gospodarkę dewizami (ocenić stan i przedstawić wnioski zmierzające do poprawy sytuacji analizowanej jednostki) . . . . . .
. . . . . .

x – właściwą odpowiedź zaznaczyć znakiem +